

А. І. ХАМІЧУК

Брэст, БрДУ імя А. С. Пушкіна

**УЗБАГАЧЭННЕ СЛОЎНІКАВАГА ЗАПАСУ МАЛОДШЫХ
ШКОЛЬНІКАЎ У ПРАЦЭСЕ ВЫВУЧЭННЯ РАЗДЗЕЛА
“СКЛАД СЛОВА”**

Неабходнасць працы па ўзбагачэнні слоўнікавага запасу малодшых школьнікаў вызначаецца выключна важнай роляй слова ў мове: як цэнтральная адзінка мовы, яно нясе разнастайную семантычную інфармацыю – паняццёвую, эматыўную, функцыянальна-стылістычную і граматычную. Акрамя таго, неабходна ўлічваць і пастаянную патрэбу ў папаўненні запасу слоў. Вялікую ролю ва ўзбагачэнні слоўнікавага запасу вучняў адыгрывае развіццё цікавасці да авалодання новымі словамі.

Пад узбагачэннем слоўніка вучняў мы разумеем не толькі колькаснае павелічэнне, але і ўсебаковае авалоданне словам, паколькі большасць слоў мнагазначныя. Малодшымі школьнікамі павінны быць засвоены нормы вымаўлення і правапісу новых слоў, іх граматычныя формы, словаўтваральная структура, асаблівасці спалучальнасці слоў з іншымі словамі. Важную ролю ва ўзбагачэнні слоўнікавага запасу вучняў маюць веды пра словаўтваральную структуру слова.

Яшчэ Ф. І. Буслаеў звяртаў увагу на неабходнасць словаўтваральнай працы на ўроках мовы з мэтай больш поўнага разумення вучнямі лексічнага значэння слоў. Важнасць словаўтваральнай працы на пачатковай ступені навучання мове, яе развіццёвы характар адзначаў і К. Д. Ушыньскі. Сучасныя метадысты звязваюць навучанне словаўтварэнню з развіццём разумовых здольнасцяў вучняў, адзначаюць, што праца са словаўтваральнымі мадэлямі павінна абавязвацца перш за ўсё на назіранні з’яў словатворчасці [1].

Назіранні навукоўцаў сведчаць пра тое, што ўжо на I ступені агульнай сярэдняй адукацыі пачынаецца тэарэтычнае асэнсаванне мовы. Малодшыя школьнікі паступова авалодваюць такімі даволі абстрактнымі паняццямі, як карань, канчатак, прыстаўка, суфікс. Яны вучацца выяўляць і вылучаць гэтыя марфемы ў розных словах, у тым ліку і ў новых для іх. Падобны аналіз слова часта выконваецца вучнямі фармальна, не заўсёды імі ўсведамляецца значэнне асобных марфем, адценні значэння, якія надаюць словам афіксы.

Узмацненне семантычнага аспекту ў вивучэнні марфемнага складу і элементаў словаўтварэння ў пачатковых класах дазваляе пераадолець цяжкасці, з якімі сутыкаюцца малодшыя школьнікі пры засваенні раздзела “Склад слова”. Так, аналіз пэўнай колькасці вытворных слоў дазваляе

вучням вызначаць словаўтваральныя мадэлі, характэрныя для слоў таго ці іншага словаўтваральнага тыпу, выяўляць заканамернасці ўтварэння слоў пэўнага тыпу, устанаўліваць правілы, згодна з якімі другасныя назвы аб'ядноўваюцца ў тую ці іншую словаўтваральную мадэль. Пры гэтым ўлічваюцца сэнсавыя і структурныя характарыстыкі, умовы выбару таго ці іншага фарманта, наяўнасць або адсутнасць варыянтаў фарманта (лес, ляснік, лясны; мароз, марозны, марозіць; птушка, птах, птушыны). Праца з вытворнымі словамі спрыяе фарміраванню словаўтваральных уменняў малодшых школьнікаў, дае першапачатковае ўяўленне аб словаўтваральных працэсах мовы, рыхтуе вучняў да наступнага этапа вывучэння марфемнага складу ў школе.

Асноўная задача навучання беларускай мове ў пачатковых класах – навучыць малодшых школьнікаў выкарыстоўваць атрыманыя веды ў працэсе маўленчых зносін, навучыць іх думаць. Словаўтварэнне з'яўляецца добрым матэрыялам для развіцця лагічнага мыслення вучняў. Недаацэнка навучання словаўтварэнню прыводзіць да таго, што арфаграфічны навык, не падмацаваны веданнем прыставак і суфіксаў, якія існуюць у мове, уменнем аперыраваць імі ў маўленні для стварэння новых слоў, замацоўваецца слаба, бо, каб правільна пісаць карань слова, трэба бачыць яго ў слове, умець падбіраць роднаснае слова, а гэта магчыма толькі пры веданні прыставак і суфіксаў, якія суправаджаюць карань.

Авалоданне словаўтваральнымі мадэлямі дазваляе “пашырыць слоўнікавы запас вучняў, узброіць іх актыўным спосабам разумення значэння новых слоў, а для настаўніка – гэта эфектыўны сродак тлумачэння значэння вытворных слоў, якія сустракаюцца ў тэксце на ўроках чытання...” [2, с. 17]. Улічваючы гэта, неабходна прапаноўваць вучням сістэму словаўтваральных практыкаванняў, якія спрыяюць развіццю лагічнага мыслення дзяцей.

Праца са словаўтваральнымі мадэлямі неабходная ў пачатковай школе. Выконваючы практыкаванні са словаўтваральнымі мадэлямі на ўроках беларускай мовы (падбор слоў адной словаўтваральнай мадэлі; выдзяленне з кантэксту слоў, якія адпавядаюць пэўнай мадэлі; мадэляванне марфемнай структуры слоў; падбор слоў па складзенай графічнай мадэлі і інш.), малодшыя школьнікі вучацца суадносіць агульнае і прыватнае ў мове (словаўтваральная мадэль і будова, значэнне, граматычныя прыметы канкрэтнага слова), прадбачыць магчымыя арфаграфічныя цяжкасці, выкліканыя структурнымі асаблівасцямі слоў адной словаўтваральнай мадэлі. Пры гэтым актывізуецца зрокавая памяць вучняў, лепш запамінаецца графічнае аблічча многіх марфем, што спрыяе больш трываламу авалоданню арфаграфічнымі нормамаі. Акрамя таго, у вучняў развіваецца абстрактнае мысленне, паколькі аналіз праводзіцца на ўзроўні словаўтва-

ральных абагульненняў. Гэта акалічнасць спрыяе маўленчаму развіццю дзіцяці, усведамленню структурнасці, сістэмнасці лексікі роднай мовы, удасканаленню моўнага пачуцця. Словаўтваральныя практыкаванні маюць вялікае значэнне для развіцця лінгвістычных здольнасцяў і для агульнага развіцця малодшых школьнікаў, спрыяюць узнікненню цікавасці да мовы, патрэбы ў набыцці новых моўных ведаў, імкнення ясна і дакладна выказаць свае думкі.

Такім чынам, словаўтваральная праца на ўроках беларускай мовы ў пачатковых класах досыць разнастайная. Для гэтага неабходна выкарыстоўваць у пэўнай сістэме розныя словаўтваральныя практыкаванні, падбіраць для назірання і аналізу цікавы, нестандартны моўны матэрыял, які прываблівае ўвагу дзяцей. Словаўтваральныя практыкаванні павінны прывучаць школьніка ўдумвацца ў сэнс вытворнага слова, вучыць выяўляць семантыка-словаўтваральныя сувязі паміж аднакарэннымі словамі.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Мережко, Е. Г. Словообразовательный анализ на уроках русского языка / Е. Г. Мережко // Нач. шк. – 1996. – № 6. – С. 8–12.
2. Демичева, В. В. Формирование логического мышления учащихся при обучении словообразованию / В. В. Демичева // Нач. шк. – 1994. – № 12. – С. 16–19.

В. М. ШАРШНЁВА

Магілёў, МДУ імя А. А. Куляшова

ЗВЫШФРАЗОВАЕ АДЗІНСТВА ЯК КАМПАНЕНТ АРХІТЭКТОНІКІ МАСТАЦКАГА ТЭКСТУ

Мастацкі тэкст уяўляе сабой камунікатыўнае, структурнае і семантычнае адзінства, што праяўляецца ў яго ўнутранай і знешняй арганізацыі, і менавіта ад гэтага арганізаванага адзінства зыходзіць большасць лінгвістаў пры вызначэнні паняцця тэксту (мастацкага, літаратурна-мастацкага). Так, напрыклад, паводле М. В. Абабуркі, “літаратурна-мастацкі тэкст – гэта сукупнасць сказаў (абзацаў, складаных сінтаксічных цэлых і інш.), звязаных паміж сабою сэнсава і граматычна, а таксама тэматычна, структурна і інтанацыйна” [1, с. 5].

У пераважнай большасці выпадкаў мастацкія тэксты, адлюстроўваючы рэчаіснасць у мастацкіх мікра- і макравобразах, складаюцца з пэўных частак, што маюць свае падтэмы, ці мікратэмы. Нельга не пагадзіцца з Н. С. Валгінай у тым, што “семантыка тэксту абумоўлена камунікатыўнай задачай перадачы інфармацыі (тэкст – інфармацыйнае цэлае); структура тэксту вызначаецца асаблівасцямі ўнутранай арганізацыі адзінак